До цього міста я приїхав не надовго; увечері, в призначений час, я мав зустрітися з представником одної фірми, що збиралась купити в нас на певних умовах товар, продаж якого нам завжди завдавав клопоту. Товар цей — свічки. У виготовлення однієї великої партії свічок ми вклали всі свої гроші, гадаючи, що електроенергії не вистачатиме ще довго.

Ми працювали старанно й сумлінно, намагалися заощаджувати в усьому; кажучи "ми", я маю на увазі свою дружину і себе. Ми самі виготовляємо, самі продаємо й перепродуємо, суміщуючи всі стадії благословенного торгового процесу: ми й представники фірми, і робітники, і комівояжери, й підприємці.

Але сподівання наші не справдилися. Попит на свічки сьогодні не великий. Споживання електроенергії зросло, в багатьох навіть у підвалах знову з'явилося електроосвітлення; і от саме тоді, коли ми завдяки своїм старанням і зусиллям, здавалося, подолали всі труднощі й досягли мети, виготовивши величезну партію свічок,— саме тоді попит на них упав.

Наші спроби встановити зв'язки із тими парафіяльними крамницями, що торгують так званим церковним начинням, виявились марними. Свічок у тих крамницях було вдосталь, та ще й кращих, ніж наші: з орнаментом, прикрашених зеленими, червоними, блакитними й жовтими стрічками із золотистими зірочками, що, мов ото змія в Ескулапа на жезлі, звиваються догори, надаючи свічкам благоговійного й заразом привабливого вигляду. Свічки ті різні завдовжки і завтовшки, а наші всі однакові й простенькі, завдовжки приблизно півліктя, гладенькі, жовті й без оздоб; лише краса простоти їх і відрізняє.

Отож ми мусили визнати, що наші розрахунки виявились помилковими; поряд із чудовим товаром, який продавався в церковних крамницях, наші свічки мали просто-таки жалюгідний вигляд. А хіба стане хто купувати гірший товар? Навіть наші спроби знизити ціну не допомогли нам збільшити збут. З іншого боку, ми, певна річ, не маємо

грошей, щоб розробити нові зразки свічок, а тим паче виготовляти їх, бо прибутків, які ми отримуємо від мізерного продажу вже готової партії, нам ледве стає на прожиток і на те, щоб покривати чимдалі більші витрати; крім того, я тепер мушу здійснювати все дальші поїздки, щоб зустрічатися з реальними чи ймовірними покупцями, і мушу весь час знижувати ціну. Ми вже бачимо, що нам не залишиться іншої ради, як продати решту свічок за безцінь і почати заробляти на життя чимось іншим.

До цього міста мене привів лист представника одної фірми, який натякав на те, що може збути велику партію свічок по прийнятній ціні. Простодушно повіривши цьому типові, я вирушив у далеку подорож, щоб зустрітися з ним.

Квартира його була вмебльована багато й розкішно, з добрим смаком, а чималий кабінет, у якому він мене прийняв, був увесь заставлений розмаїтими зразками товарів, що давали прибуток його торговому підприємству. Тут на довгих стелажах стояли гіпсові статуетки Марії-Терези, святого Йосифа, богородиці Марії, світлокосих грішниць, які каялися, смиренно опустивши очі, і в яких на підставках опуклими золотистими й червоними літерами на різних мовах стояло: "Магдалена"; були тут покривавлені Ісусові серця, ясла в цілому вигляді й окремими частинами, бики, осли, маленькі Христосики з воску та гіпсу, пастирі й ангели різного віку: немовлята, діти, юнаки, старі; лежало гіпсове пальмове листя із славослів'ям, написаним золотистими або сріблястими літерами, стояли залізні, гіпсові, мідні, глиняні чаші для святої води,— щось зроблено зі смаком, а щось і просто абияк.

Господар — привітний червонощокий чоловік — показав мені на стільця, запропонував сигару й почав з удаваною цікавістю розпитувати мене. Довелося розповісти, чому ми взялися за цю справу, а потім я сказав, що після війни в нас не лишилося нічого, крім величезної купи стеарину — дружина врятувала його з чотирьох охоплених вогнем ваговозів перед нашим зруйнованим будинком, а згодом повернути той

стеарин як свою власність ніхто не зажадав. Коли я скурив сигару десь на чверть, чоловік раптом, без будь-якого переходу, заявив:

— Мені шкода, що змусив вас приїхати, але я передумав.

Я враз зблід, це, певно, здалося йому дивним, і він повів далі:

— Так, я справді щиро жалкую, але, зваживши всі можливості, я зробив висновок, що ваш товар не піде. Не піде! Повірте, мені дуже шкода!

Він усміхнувся, знизав плечима і простяг мені руку. Але я поклав непогашену сигару й пішов.

Тим часом надворі вже стало темно, а місто мені було зовсім незнайоме. Хоч я, всупереч усьому, й відчув деяку полегкість, проте мене не полишало прикре усвідомлення того, що я не тільки бідний, обдурений, жертва хибної ідеї, а ще й смішний. Як видно, я не придатний для так званої боротьби за існування, не придатний бути фабрикантом і комерсантом. Наших свічок не купували навіть за безцінь, вони були надто примітивні, щоб конкурувати з тими свічками, що продавались у церковних крамницях; у нас їх, мабуть, і дурно ніхто не взяв би, тоді як в інших людей купували й гірші. Повік мені не пощастить розгадати секрет торгівлі, дарма що секрет виготовлення свічок ми з дружиною й розгадали.

Я стомлено доніс до трамвайної зупинки важку валізу із зразками свічок і став довго чекати. Літній вечір видався м'яким, ясним. На перехрестях світили ліхтарі, у присмерковій тиші прогулювалися люди. Я стояв біля великої круглої клумби перед темним порожнім будинком; позад мене чорнів невеликий парк, чулося дзюркотіння води, і я, обернувшись, побачив велику мармурову жінку, в якої з тугих грудей у мідну чашу лилися тонкі струмені. Мені стало прохолодно, і я відчув утому. Нарешті під'їхав трамвай. Він повіз мене повз яскраво освітлені

вікна кав'ярень, з яких долинала м'яка музика; але вокзал виявився у небагатолюдній тихій частині міста.

Велике чорне табло показувало час відходу тільки одного поїзда, з якого мені довелося б на півдорозі зійти і чекати пересадки в брудній, просякнутій огидним запахом юшки залі на станції одного містечка без готелю. Я повернувся на привокзальну площу і при світлі від газового ліхтаря полічив свої гроші: дев'ять марок, зворотний квиток і дрібняки. На площі стояло кілька машин, які, здавалося, вже цілу вічність чогось чекали; маленькі деревця поблизу були підстрижені, мов новобранці.

"Славні деревця,— подумалося мені,— гарні, слухняні деревця".

На деяких неосвітлених будинках виднілися білі лікарські таблички; у вікні однієї кав'ярні я побачив тільки порожні м'які стільці, перед якими скрипаль несамовито видобував зі свого інструменту тужливі звуки; своїми рухами він, мабуть, зрушив би з місця брилу, але навряд чи зворушив би людську душу. Нарешті поруч якоїсь темної церкви я побачив пофарбовану в зелений колір табличку: кімнати для нічлігу. Я ввійшов.

Було чути, як позад мене продзвенів трамвай, що повертав у ясніше освітлений і багатолюдніший квартал.

Коридор був порожній. Я відчинив двері праворуч і ступив до невеличкої вітальні, де стояли чотири столи та дванадцять стільців; ліворуч, на прилавку під стіною, я побачив залізні ящики з пивом та лимонадом. Все мало охайний, скромний вигляд. Мідними цвяхами з головками у формі трояндочок до стіни була прибита зелена джутова тканина, поділена вузенькими коричневими планками на частини. Стільці теж були оббиті зеленою, схожою на оксамит м'якою тканиною. На вікнах висіли щільно запнуті жовтуваті фіранки, а за прилавком виднілося стулчасте віконце до кухні.

Я поставив на підлогу валізу, підсунув до себе стільця й сів, відчуваючи, що дуже втомився. Тут було тихо-тихо, ще тихіше, ніж на вокзалі, який чомусь містився збоку від ділового центру,— задушлива темна зала, наповнена ледь чутним шурхотом невидимої запопадливості: запопадливість за причиненими віконцями, запопадливість за дерев'яними перегородками...

Я був голодний, до того ж мене гнітила цілковита марність моєї поїздки. Я радів, що якийсь час іще побуду сам у цій затишній простій кімнаті. Мені дуже хотілося курити, але сигарет не знайшлося, і я пошкодував, що залишив у торговця церковним начинням сигару. На серці в мене було тяжко від того, що й ця поїздка виявилася марною. І все ж у мені зростала полегкість, яку я ні визначити, ні пояснити не міг. У душі я, певно, радів, що тепер уже остаточно витіснений із торгівлі предметами релігійного культу.

Після війни я не сидів без діла: прибирав вулиці, вивозив сміття, працював штукатуром, муляром, возив пісок, вапно, вносив пропозиції, знову й знову вносив пропозиції, читав безліч книжок, ретельно переробляв ту купу стеарину; незалежно від усіх тих, хто міг би передати мені свій досвід, я знайшов свій спосіб виготовлення свічок — гарних, простих, добрих свічок, що мали легкий жовтуватий відтінок, якого їм надавали благородні властивості розтопленого бджолиного воску. Заради шматка хліба я брався за будь-яку роботу, недарма ж люди кажуть: працюватимеш — із голоду не помреш. І хоч радіти мені було нічого, однак саме оця цілковита марність моїх зусиль і сповнювала мене радістю, якої я доти не знав.

Я не був дріб'язковий; людям, що тулилися в темних халупах, я дарував свічки і жодного разу не скористався нагодою якось нажитися на цьому. Я голодував, але з запалом віддався цій діяльності, і хоча й міг би розраховувати за таку свою порядність на винагороду, проте був майже щасливий, що мене нею так і не вшанували.

Мимохідь у мене навіть виникла думка, чи не краще було б узятися за виготовлення гуталіну, як нам радив один знайомий,— додати до основного матеріалу інші компоненти, скласти рецепт, а потім тільки купуй картонні коробочки та наповнюй їх.

У самісінький розпал моїх роздумів до кімнати ввійшла господиня — струнка літня жінка; сукня на ній була зелена-зелена, як пляшки з пивом та лимонадом на прилавку. Вона приязно сказала:

— Добрий вечір.

Я теж привітався, а вона спитала:

— Що ви бажаєте?

— Кімнату, якщо є вільна.

— Звичайно, є,— сказала жінка. — Дорогу чи дешеву?

— Найдешевшу.

— Три п'ятдесят.

— Чудово,— зрадів я. — А перекусити у вас щось знайдеться?

— Звичайно.

— Тоді хліба, трохи сиру, масла і... — Я обкинув поглядом пляшки на прилавку. — Мабуть, вина.

— Гаразд,— мовила вона. — Пляшку?

— Ні, ні! Келих. А... скільки це коштуватиме?

Вона зайшла за прилавок і вже скинула була гачка, щоб відчинити віконце до кухні, але раптом зупинилась і спитала:

— Це все?

— Все.

Жінка сягнула рукою під прилавок, дістала записника й олівця, і, поки вона повільно писала та рахувала, в кімнаті знову стало тихо. Від жінки, незважаючи на її стриманість, віяло якоюсь заспокійливою добротою. Вона викликала в мене все глибшу симпатію, тим більше що, як мені здалося, кілька разів схибила в підрахунках. Вона повільно записувала суми, додавала, морщила лоба, хитала головою, перекреслювала все й писала спочатку, а тоді знову додавала, тепер уже не морщачи лоба, потім вивела внизу простим олівцем результат і тихо сказала:

— Шість двадцять. Ба ні... рівно шість, пробачте.

Я всміхнувся.

— Гаразд. А сигари у вас є?

— Звичайно.

Вона знову сягнула рукою під прилавок і простягла мені коробку. Я взяв дві сигари й подякував. Господиня тихо передала замовлення на кухню і вийшла з кімнати.

Відразу ж по тому двері відчинились, і на порозі постав молодий худорлявий хлопець — неголений, у світлому плащі; позад нього я побачив дівчину в коричнюватому пальті й без капелюшка. Вони тихо, несміливо ступили до кімнати, швидко сказали: "Добрий вечір",— і обернулися до стойки. У хлопця була потерта шкіряна сумка дівчини, і

хоч він явно намагався триматись як чоловік, що часто ночує зі своєю дівчиною в готелі, проте я помітив, що нижня губа у нього тремтить, а на неголеному підборідді повиступали дрібні росинки поту.

Обоє стояли біля прилавка, неначе в крамниці. Те, що вони були простоволосі, а з речей мали тільки господарську сумку, надавало їм вигляду втікачів, яких у дорозі застала ніч.

Дівчина була ще зовсім юна і досить вродлива; її збуджене обличчя вкрилося легеньким рум'янцем, важке каштанове волосся, що вільно спадало на плечі, здавалося аж надто важким як для її граційних ніжок. Вона нервово, частіше, ніж це було потрібно, переступала з ноги на ногу в своїх чорних запорошених туфлях. У хлопця раз у раз спадали на чоло пасма волосся, і він квапливо відкидав їх назад; його маленький округлий рот виражав болісну і водночас щасливу рішучість. Вони явно намагалися не дивитись одне на одного, навіть не розмовляли, і я був радий, що можу спокійно взятися до своєї сигари. Спочатку я обрізав її, потім прикурив і заходився підозріливо розглядати кінчик, а тоді ще раз прикурив і затягся димом.

Певно, кожна секунда чекання була для них нестерпна; я це відчував, бо й дівчина, хоч як вона старалась триматися сміливо й здаватися щасливою, тепер усе частіше змінювала ногу і обсмикувала своє пальто; і хлопець усе частіше проводив рукою по чолу, на яке пасма волосся тепер уже не падали. Нарешті знову з'явилась господиня і, тихо привітавшись, поставила на прилавок пляшку.

Я відразу схопився з місця і підійшов до господині.

— Дозвольте вам допомогти!

Вона здивовано подивилася на мене, потім підсунула келих, дала мені штопора й запитала в хлопця:

— Що ви бажаєте?

Я взяв у рот сигару й, закручуючи штопор у корок, почув, як хлопець промовив:

— Чи не могли б ми найняти дві кімнати?

— Дві? — перепитала господиня, і цієї миті я висмикнув корка.

Збоку мені було видно, як дівчина вмить почервоніла, хлопець іще дужче прикусив нижню губу й, ледве розтуляючи рота, повторив:

— Так, дві.

— О, спасибі! — подякувала господиня й, наливши повний келих, подала його мені.

Я повернувся до свого столу й почав маленькими ковточками попивати легеньке вино, бажаючи тільки одного — щоб ця неминуча церемонія тепер знов не затяглась, якщо принесуть мою вечерю. Але запис до книги, заповнення карток і видача блакитних перепусток — усе пройшло швидше, ніж я думав; і коли хлопець відкрив шкіряну сумку, щоб дістати посвідки, я побачив там масні паперові мішечки з тістечками, коробки сигарет, зібганого капелюха, берета й пошарпаного червоного гаманця.

Дівчина весь час намагалася зберігати самовладання; вона байдужно дивилася на пляшки з лимонадом, на зелену декоративну тканину та цвяхи з головками у формі трояндочок, але краска з обличчя у неї вже не сходила, і коли все нарешті було залагоджено, обоє, не прощаючись, поквапливо пішли з ключами в руках нагору.

Невдовзі з кухонного віконця подали їжу; господиня принесла мені тарілку і, коли наші погляди зустрілися, не всміхнулась, як я сподівався, а з поважним виглядом подивилася кудись повз мене й сказала:

— Смачного.

— Дякую,— відповів я.

Жінка не пішла. Я почав неквапно їсти хліб із маслом та сиром. Вона все ще стояла поруч, і я сказав:

— Усміхніться.

Вона й справді всміхнулася, потім позіхнула й промовила:

— Я нічого не можу вдіяти.

— А хотіли б?

— О, звісно! — різко сказала вона і сіла на стілець поруч мене. — Я хотіла б... Я хотіла б щось зробити, але якщо він просить дві кімнати... Якби він попросив одну... — Вона затнулась.

— То що? — спитав я.

— Що?! — роздратовано перепитала вона. — Я б викинула його геть!

— Навіщо? — стомлено мовив я і поклав у рот останній шматок.

Вона мовчала.

"Навіщо? — думав я. — Навіщо? Хіба не належить закоханим увесь світ, хіба ночі не досить теплі, хіба не відчиняються перед ними інші

двері, може, не такі пристойні, але двері, які вони за собою причиняють?.."

Я подивився на свій порожній келих і всміхнувся.

Господиня встала, взяла товсту книгу, паку бланків і знову сіла поруч мене. Поки я все заповнював, вона спостерігала за мною. Перед графою "Професія" я зупинився, підвів очі й поглянув на її усміхнене обличчя.

— Що вас турбує? — спокійно спитала вона. — У вас немає професії?

— Не знаю...

— Не знаєте?

— Я не знаю, хто я — робітник, комівояжер, фабрикант, безробітний чи просто представник... Але представник чого?..

Потім я швидко написав: "Представник",— і віддав їй книгу. На мить у мене виникла думка, чи не запропонувати їй свічки: двадцять штук, якщо вона схоче, за келих вина або десять — за сигару. Не знаю, чому я їй не запропонував — може, просто ліньки було чи надто стомився, але другого дня вранці я був навіть радий, що не зробив цього. Я знову прикурив свою погаслу сигару й підвівся. Господиня згорнула книгу, вклавши в неї бланки, й позіхнула.

— Принести вам завтра вранці каву? — спитала вона.

— Ні, дякую, я дуже рано піду на вокзал. Добраніч.

— Добраніч,— відповіла вона.

Але вранці я заспав допізна. У вистеленому темно-червоними доріжками коридорі, який я звечора не розгледів, цілу ніч було тихо. У кімнаті теж було тихо. З незвички вино мене розслабило й водночас піднесло мені настрій. Вікно було розчинене, і на тлі спокійного синього неба я бачив тільки похмурий дах церкви, що стояла напроти; далі праворуч виднілися мерехтливі відсвіти міських вогнів, із багатолюдних кварталів долинав гомін. Я ліг у ліжко з сигарою, хотів ще почитати газету, але відразу заснув...

Коли я прокинувся, було вже за восьму. Поїзд, яким я збирався їхати, вже відійшов, і я пошкодував, що не попросив збудити мене. Умившись, я вирішив піти поголитись і спустився вниз. У маленькій зеленій кімнаті тепер було світло й затишно. Крізь тонкі фіранки просвічувало сонце. Я здивувався, побачивши накриті до сніданку столи, на яких були крихти хліба, порожні блюдечка від мармеладу й кавник. Досі в мене було таке відчуття, ніби я в цьому тихому домі зовсім сам. Я сплатив приязній дівчині за рахунком і пішов.

Надворі я спочатку відчував себе якось непевно. Мене огорнула прохолодна тінь від церкви. Провулок був вузький і чистий; праворуч, ближче до входу в готель, уже відчинив свою булочну пекар, і на вітрині вилискували світло-коричневою та жовтою скоринкою булочки й хліб; десь під дверима стояли молочні бідони, бо до них вела вузенька ясно-блакитна доріжка розлитого молока. На протилежному боці вулиці була тільки висока чорна стіна з тесаного каменю; крізь великі ворота у формі півкола я побачив зелений лужок і ввійшов туди. Я опинився в монастирському саду. Посеред зеленого лужка стояв старий будинок з плескатим дахом, кам'яні лутки вікон були побілені сліпучо-білим вапном; у затінку під плакучими вербами стояли саркофаги. По вимощеній кам'яними плитами доріжці до церкви важкою ходою йшов чернець. Проходячи повз мене, він вітально кивнув головою, я кивнув йому у відповідь, і коли чернець ступив до церкви, я, сам не знаючи навіщо, рушив за ним.

Стара, без прикрас церква була порожня. Умочивши за звичкою пальця в чашу із святою водою і опустившись перед вівтарем навколішки, я помітив, що свічки тут щойно хтось погасив — у прозоре повітря від них ще здіймався тоненькими струминками чорнуватий дим. Не видно було жодної душі; здавалося, цього ранку відправи вже не буде. Я несамохіть стежив очима за чорною постаттю, що мимохідь і незграбно схилила коліно перед дарохоронильницею, а потім зникла в бічному поздовжньому нефі. Я підійшов ближче й злякано зупинився: там була сповідальня, і перед нею, затуливши долонями обличчя, стояла навколішки дівчина, яку напередодні ввечері я бачив у готелі, а край нефа стояв хлопець і якось наче відчужено дивився на вівтар; в одній руці він тримав шкіряну господарську сумку, а друга вільно звисала...

У цій тиші серце моє раптом почало калатати — все гучніше, все дужче, якось навдивовижу схвильовано; я навіть відчув, що хлопець поглянув у мій бік; наші очі зустрілися, він упізнав мене й почервонів. Дівчина все ще стояла навколішки, затуливши долонями обличчя. Від свічок, як і раніше, здіймався тоненькими, ледве помітними струминками дим. Я поставив на підлогу валізу й сів на лаву, поклавши поруч капелюха. У мене було таке враження, ніби я щойно прокинувсь, а досі лише байдужно спостерігав усе те самими очима. Церква, сад, вулиця, дівчина, хлопець — то була тільки декорація, якої побіжно торкався мій погляд. Та коли я тепер подивився на вівтар, мені захотілося, щоб хлопець теж висповідався.

Я почав пригадувати, коли був востаннє на сповіді сам, але так і не пригадав — відтоді минуло щонайменше років сім. Однак найжахливіше було те, що я не знайшов за собою гріхів. Хоч як старанно я напружував пам'ять, але так і не згадав жодного гріха, в якому треба було б покаятись, і мені стало дуже сумно. Я відчував, що брудний з голови до ніг, що мені треба відмиватись, але не бачив нічого такого, що можна було б із певністю назвати гріхом. Серце моє калатало все дужче й дужче. Напередодні ввечері я тій юній парі не заздрив, але тепер відчув заздрість до дівчини, що стояла навколішки й щиро молилася; вона все

ще затуляла обличчя руками й чекала. А хлопець стояв байдужно, мов укопаний.

Я був наче діжка з водою, що довго простояла надворі; зовні вона чиста, і якщо мигцем зазирнути в неї, то нічого не помітиш. Вона стоїть у передпокої чи підвалі добропорядного дому, і ніхто не кидає в неї каміння, бруд чи сміття; нічого нема на її бездоганному дні — вода прозора й чиста. Та якщо зачерпнути її рукою, крізь пальці потече огидний рідкий бруд, що не має ні вигляду, ні форми, ні маси. Просто відчуваєш, що він є. А якщо в цю бездоганно чисту діжку опустити руку глибше, то на дні виявиш грубий шар цього рідкого, огидного й безформного бруду, в якого й назви нема — просто густий важкий осад найдрібніших часток бруду, що осіли з атмосфери добропорядності.

Я не міг молитись, я тільки слухав, як калатає моє серце, й чекав, коли дівчина ввійде до сповідальні. Нарешті вона високо піднесла руки, на мить спрямувала погляд угору, потім підвелася й ступила у дерев'яні двері.

Хлопець усе ще не ворушився. Він стояв байдужий, на блідому неголеному обличчі був вираз спокійної, але твердої рішучості. Коли дівчина повернулася, він раптом поставив сумку на підлогу й увійшов до сповідальні...

Молитись я й досі не міг, душа моя була німотна, лише серце калатало у мертвій церковній тиші; і я, не в змозі вже стримувати своє нетерпіння, встав, залишив валізу, перетнув прохід і спинився перед лавою в бічному поздовжньому нефі. У передньому ряду перед старовинною кам'яною богоматір'ю, що височіла на вівтарі без будь-яких прикрас, стояла навколішки молода жінка. Обличчя в богоматері було грубе, але усміхнене; в неї відпав шматок носа, блакитна фарба з її вбрання осипалась, а колись золотисті зірки на ньому тепер виднілися світлішими плямами; скіпетр її відламався, від дитини на руках зосталася тільки частина потилиці та ніг, середина тулуба випала; отож богоматір тримала в руках ці уламки і всміхалась.

Судячи з усього, ту церкву утримував дуже бідний орден.

"О, якби я тільки міг помолитися!" — шепотів я, відчуваючи себе жорстоким, нікчемним, брудним, нездатним покаятись.

Жодного гріха не міг я згадати; я тільки відчував, як калатає в мене серце, і усвідомлював, що я брудний...

Хлопець, проходячи мимо, легенько торкнувся мене; я злякано стрепенувся й увійшов до сповідальні...

Коли чернець відпустив мене, осінивши хрестом, дівчини й хлопця в церкві уже не було. Чернець відсунув убік фіолетову завіску сповідальні, відчинив невеличкі двері й неквапно пройшов повз мене; перед вівтарем він знову незграбно схилив коліно.

Я почекав, доки чернець зникне з очей, потім швидко перетнув прохід, опустився навколішки, відсунув валізу в бічний неф і відкрив її. Всі свічки були старанно зв'язані тендітними руками моєї дружини — тоненькі, жовті, прості формою. Я поглянув на холодний, без прикрас кам'яний постамент, на якому стояла богоматір, і вперше пошкодував, що моя валіза не досить важка. А тоді розірвав першу в'язку й запалив сірника...

Нагріваючи одну свічку над полум'ям іншої, я ставив їх на холодний постамент, де м'який віск швидко тверднув. А я все ставив і ставив свічки, аж поки валіза спорожніла, а весь постамент виявився заставлений мерехтливими вогниками... Покинувши валізу, я взяв капелюха, ще раз схилив перед вівтарем коліно й пішов. Здавалось, я тікав...

І аж потім, коли я повільно йшов до вокзалу, мені пригадалися всі мої гріхи, і на серці стало як ніколи легко...